

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT

Social, Economic, Technological, Scientific and Popular Science Journal

**2026-YIL / SENTABR /
9-SON, II-QISM**

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

*Elektron nashr. 2026-yil, sentabr.
II-qism*

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoirazimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Faxridinov Zafarjon Faxridin o'g'li, O'zb. Res. Bosh prokuraturasi HIJQKD boshqarma boshlig'i
Utayev Uktam Choriyevich, Anijon viloyati prokurorining o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zb. Res. Bosh prokuraturasi IJQK Departamentining Namangan viloyati boshqarmasi boshlig'i
Buzrukhonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.
Abdukarimova Dinara Rustamxonovna, bank-moliya akademiyasi professori, DSc., professor.
Ikramov Murod Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Nazarova Ra'no Rustamovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongirاتبay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Fakhridinov Zafarjon Fakhridin ogli, Head of the DCEC under the Prosecutor General's Office of the Rep. of Uzb.
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Prosecutor of Anijan Region
Ochilov Farkhod, Head of the Namangan Regional Department of the Department of Internal Affairs of Rep. of Uzb.
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyea Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.
Abdukirimova Dinara Rustamkhanovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Ikramov Murod Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Nazarova Ra'no Rustamovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Geografiya fanlari doktori, professori
Umirzoqov Ja'sur Artiqboy o'g'li, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Zebo Kuldasheva, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridaxon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Doctor of Geographical Sciences, Professor
Umirzokov Jasur Artiqboy ugli, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor
Zebo Kuldasheva, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy
jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va
taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi
336/3-sonli qarori bilan
ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BAHOLASH VA MUAMMOLI KREDITLARNI BARVAQT ANIQLASHNING SUN'IIY INTELLEKTGA ASOSLANGAN MENEJMENT MODELINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	14
Alovuddin Jamolov	
YASHIL TRANSPORT: BARQAROR RIVOJLANISH UCHUN IMKONIYAT VA ISTIQBOLLAR.....	19
Quliyev Begimqul Melikovich	
SAMARQAND VILOYATIDA MAHALLIY BUDJETLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	25
Uzakova Kamola Bexzodovna	
O'ZBEKISTONDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI	31
Xolmurodova Moxichehra Dilmurodovna	
THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN: EVIDENCE FROM AN ARDL BOUNDS TESTING APPROACH (2000–2024)	36
Ortikov Olloberdi Muzaffar o'g'li	
Rajabova Malika	
O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH MEXANIZMLARI	44
Rustamova Dildora Jamshid qizi	
THIS STUDY EXAMINES BEIJING'S EXPERIENCE IN PROMOTING CROSS-BORDER E-COMMERCE IN TASHKENT FROM THE PERSPECTIVE OF REGIONAL COOPERATION	50
Wang Jiahao	
DORI VOSITALARIGA OID AXBOROTLARNI BUXGALTERIYA HISOBI VA HISOBOTLARIDA AKS ETTIRISH USLUBIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	58
Yodgorov Xushvakt Mansurovich	
AGROSANOAT MAJMUINI MOLIVAVIY QO'LLAB-QUVVATLASHDA JAMLANMA DARAJA VA KANALLARARO TAKRORLANISHNI O'LCHASH METODIKASI: «YASHIL» YO'NALISHLAR MISOLIDA	63
Xudaynazarov Bekzod Akramovich	
ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА АКТИВОВ И СТАБИЛЬНОСТИ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ	69
Баймуратова Зина Акилбековна	
O'ZBEKISTONDA INVESTITSIYAVIY MUHITNI YANADA RIVOJLANTIRISH VA INFLYATSIYANING SALBIY OQIBATLARINI KAMAYTIRISH YO'NALISHLARI	75
Niyozov Asad Qosimovich	
YASHIRIN IQTISODIYOTNING NAZARIY EVOLYUTSIYASI VA UNI BAHOLASHNING ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLARI	80
Afenov Nursultan Nugmatillayevich	

YASHIRIN IQTISODIYOTNING NAZARIY EVOLYUTSIYASI VA UNI BAHOLASHNING ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLARI

Afenov Nursultan Nugmatillayevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Mustaqil tadqiqotchi

Abstract. The study explores the evolution of the concept of the shadow economy and reviews modern approaches to measuring its scale. It highlights the transition from viewing the shadow economy primarily as tax evasion and undeclared income toward understanding it as a multidimensional phenomenon shaped by institutional weaknesses, regulatory burdens, governance issues, and labor market conditions. The study analyzes key estimation methods, including survey-based approaches, the currency demand model, the electricity consumption method, and the MIMIC model, emphasizing that each captures specific aspects of informal economic activity. Therefore, a more reliable assessment requires the combined application of multiple methods alongside an analysis of country-specific institutional factors.

Keywords: shadow economy, informal economy, underground economy, tax evasion, currency demand method, MIMIC model, institutional economics.

Annotatsiya. Tadqiqotda yashirin iqtisodiyot tushunchasining shakllanish evolyutsiyasi va uning ko'lamini baholashning zamonaviy ilmiy yondashuvlari tahlil qilingan. Yashirin iqtisodiyot faqat soliqlardan bo'yin tovlash va yashirilgan daromadlar bilan bog'liq hodisa sifatida emas, balki institutsional zaifliklar, ortiqcha tartibga solish, boshqaruv muammolari va mehnat bozori nomukammalligi ta'sirida shakllanuvchi ko'p qirrali iqtisodiy hodisa sifatida yoritilgan. Bevosita baholash usullari, jumladan, so'rov va tekshiruvlar, shuningdek, bilvosita baholash usullari — pul talabi modeli, elektr energiyasi iste'moli usuli va MIMIC modeli ko'rib chiqilib, har bir usulning o'ziga xos imkoniyatlari va cheklovlari tahlil qilingan. Shu asosda yashirin iqtisodiyot ko'lamini yanada ishonchli baholash uchun turli metodologik yondashuvlarni mamlakatga xos institutsional omillar tahlili bilan uyg'unlashtirish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: yashirin iqtisodiyot, norasmiy iqtisodiyot, soya iqtisodiyoti, soliqdan bo'yin tovlash, pul talabi usuli, MIMIC modeli, institutsional iqtisodiyot.

Аннотация. Исследование посвящено эволюции концепции теневой экономики и современным научным подходам к оценке её масштабов. Рассматривается переход от понимания теневой экономики преимущественно как уклонения от уплаты налогов и сокрытия доходов к её трактовке как многомерного экономического явления, формирующегося под влиянием институциональных слабостей, избыточного регулирования, проблем государственного управления и несовершенства рынка труда. Анализируются прямые методы оценки, включая опросы и проверки, а также косвенные макроэкономические подходы — модель спроса на наличные деньги, метод потребления электроэнергии и модель MIMIC. При этом рассматриваются возможности и ограничения каждого из методов. На этой основе обосновывается необходимость комплексного применения различных методологических подходов в сочетании с анализом институциональных особенностей конкретной страны для более достоверной оценки масштабов теневой экономики.

Ключевые слова: теневая экономика, неформальная экономика, уклонение от уплаты налогов, метод спроса на наличные деньги, модель MIMIC, институциональная экономика.

KIRISH

Yashirin iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning eng murakkab va ko'p qirrali yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masala xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda uzoq yillardan buyon tadqiq etib kelinmoqda. Uning iqtisodiy taraqqiyot, davlat moliyasi va institutsional rivojlanishga ta'siri sababli ushbu masala bugungi kunda ham ilmiy va amaliy ahamiyatini saqlab qolmoqda. Rasmiy statistik kuzatuvlarda to'liq aks

etmaydigan iqtisodiy faoliyat turlari mayda norasmiy savdo operatsiyalaridan tortib, soliqqa tortilmaydigan yirik xo'jalik faoliyatigacha bo'lgan jarayonlarni qamrab oladi. Bunday faoliyat davlat byudjeti daromadlarining shakllanishiga, milliy hisob tizimining ishonchililigiga hamda iqtisodiy siyosat samaradorligini baholashga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy manbalarda ushbu hodisani tavsiflash uchun "norasmiy iqtisodiyot", "yashirin iqtisodiyot", "underground economy" yoki "soya iqtisodiyoti" kabi atamalar qo'llaniladi. Ushbu tushunchalar mazmunan o'zaro yaqin bo'lsa-da, ularning har biri hodisaning alohida iqtisodiy yoki institutsional jihatlarini ifodalaydi.

Ayrim ilmiy tadqiqotlarda, ya'ni XX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davrda, yashirin iqtisodiyot asosan qonunchilik talablariga rioya etmaslik va soliq majburiyatlarini bajarmaslik bilan bog'liq hodisa sifatida talqin qilingan. Shu sababli uni o'rganishda asosiy e'tibor fiskal nazorat hamda huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatiga qaratilgan. Keyingi bosqichda, 1970-yillardan boshlab, rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi chuqurroq tahlil qilingan. Yashirin iqtisodiyotning kelib chiqish sabablari faqat huquqiy omillar bilan cheklanmasligi aniqlangan. Ilmiy tadqiqotlarda ma'muriy tartibga solish darajasi, soliq yukining mavjudligi, byurokratik tartib-taomillar, institutsional omillar hamda mehnat bozoridagi tarkibiy cheklovlar xo'jalik yurituvchi subyektlarning rasmiy sektordan norasmiy iqtisodiyotga o'tishiga ta'sir etuvchi muhim omillar sifatida qayd etilgan.

Bugungi kunda nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar ham ushbu xulosalarni tasdiqlaydi. Rivojlanayotgan va iqtisodiy transformatsiya jarayonini boshdan kechirayotgan mamlakatlarda yashirin iqtisodiyotning ulushi nisbatan yuqori ekanligi kuzatiladi. Bu holat soliqqa tortish bazasining qisqarishi, ijtimoiy himoya va sug'urta tizimlarining moliyaviy barqarorligiga ta'sir etishi hamda rasmiy statistik ma'lumotlarning aniqlik darajasini pasaytirishi mumkinligi qayd etilgan [1]. Mazkur omillar yashirin iqtisodiyotning nazariy mohiyatini chuqur anglash hamda uning real ko'lamini ilmiy asoslangan usullar yordamida baholash zaruratini yanada kuchaytiradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi yashirin iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy manbalar asosida tizimli tahlil qilish, shuningdek, uning ko'lamini aniqlashda qo'llanilayotgan zamonaviy metodologik yondashuvlarni qiyosiy va ilmiy jihatdan baholashdan iborat.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Monetar pulga asoslangan yondashuv. Yashirin iqtisodiyotni miqdoriy baholashga qaratilgan dastlabki ilmiy izlanishlar pul muomalasi ko'rsatkichlariga tayangan. Bu yo'nalish asoschilaridan biri Filipp Kegan bo'lib, u naqd pulga bo'lgan talabning o'zgarishi bilan soliq yukining ortishi o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy jihatdan asoslab bergan [2]. Keyinchalik Piter Gutmann ushbu konsepsiyani yanada rivojlantirib, "yer osti iqtisodiyoti" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan. U naqd pul aylanmasining keskin ortishini rasmiy statistik hisobotlarda aks etmaydigan iqtisodiy operatsiyalar hajmining kengayishi bilan izohlagan [3]. Mazkur yondashuv amaliyotda qo'llashning soddaligi va cheklangan statistik ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyati bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, naqd pul muomalasidagi barcha o'zgarishlarni faqat yashirin iqtisodiyot bilan bog'lash ushbu yondashuvning ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan metodologik jihatlaridan biri hisoblanadi.

1980-yillardan boshlab yashirin iqtisodiyotga nisbatan qarashlar sezilarli darajada o'zgardi. Ernando de Soto ushbu hodisani faqat qonunbuzarlik sifatida emas, balki institutsional muhitning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq jarayon sifatida talqin qilgan [4]. Ernando de Soto nazariyasiga ko'ra, biznesni rasmiylashtirish bilan bog'liq bir qator muhim omillar mavjud. Jumladan, tranzaksiya xarajatlari, murakkab ma'muriy tartib-taomillar, litsenziya va ruxsatnomalarni olish jarayonlari hamda mulk huquqlarini himoya qilish darajasi tadbirkorlik subyektlarining norasmiy faoliyat yuritishiga ta'sir ko'rsatadi. Mazkur yondashuv yashirin iqtisodiyot ko'lamini kamaytirishda institutsional islohotlar va biznes yuritish muhitini takomillashtirish muhim omil ekanligini asoslab bergan.

Huquqiy-me'yoriy legalistik yondashuv. Edgar Feyj yashirin iqtisodiyotni tasniflashda huquqiy mezonga alohida e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlagan. U yashirin iqtisodiyotni mazmuni va kelib chiqish xususiyatlariga qarab bir necha guruhlariga ajratishni taklif etgan. Jumladan, norasmiy sektor, noqonuniy iqtisodiy faoliyat hamda rasmiy statistikada qayd etilmaydigan iqtisodiy operatsiyalarni o'zaro farqlash zarurligini ta'kidlagan [5]. Mazkur tasnif yashirin iqtisodiyotning yagona mazmunga ega hodisa emasligini, balki turli iqtisodiy, huquqiy va institutsional omillar ta'sirida shakllanuvchi murakkab tizim ekanligini anglatadi.

Kompleks modellashtirish yondashuvi. Yashirin iqtisodiyotni baholash metodologiyasining keyingi bosqichi uni bevosita kuzatib bo'lmaydigan yashirin iqtisodiy hodisa sifatida modellashtirish bilan bog'liq. Mazkur yo'nalish Bryuno Frey va Xanna Vek-Xannemann tomonidan asoslab berilgan [6]. Keyinchalik esa Fridrix Shnayder, Robert Dell'Anno va Andreas Buen tomonidan yanada rivojlantirilgan [7; 8]. Ular Multiple

Indicators Multiple Causes modeli yordamida yashirin iqtisodiyotning shakllanishiga ta'sir etuvchi soliq yuki, davlat tomonidan tartibga solish darajasi va mehnat bozori cheklovlari kabi sabab ko'rsatkichlarini naqd pul muomalasi, bandlik darajasi va yalpi ichki mahsulot dinamikasi kabi natija ko'rsatkichlari bilan yagona iqtisodiy model doirasida birlashtirib tahlil qilganlar. Bugungi kunda ushbu metod xalqaro taqqoslashlarda yashirin iqtisodiyot ko'lamini baholashda eng keng qo'llaniladigan usullardan biri sifatida e'tirof etilgan.

Yuqorida ko'rsatilgan ilmiy yondashuvlarning evolyutsiyasi yashirin iqtisodiyot haqidagi nazariy qarashlar vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada takomillashganini ko'rsatadi. Dastlab u asosan soliqlardan qochish va daromadlarni yashirish bilan bog'liq hodisa sifatida talqin etilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa u institutsional, iqtisodiy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanuvchi murakkab tizim sifatida qaralmoqda. Natijada ushbu hodisani baholash metodologiyasi ham oddiy monetar usullardan ko'p omilli iqtisodiy modelashtirishga asoslangan kompleks yondashuvlar tomon rivojlanmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Yashirin iqtisodiyotning ko'lamini aniqlash bo'yicha iqtisodiy adabiyotlarda qo'llaniladigan metodlar, odatda, ikkita asosiy yo'nalishga ajratiladi: bevosita mikroiqtisodiy va bilvosita makroiqtisodiy baholash usullari. Ushbu yondashuvlar ma'lumotlarni yig'ish manbalari, tahlil uslubi hamda olingan natijalarning aniqlik darajasi bilan bir-biridan farq qiladi.

Bevosita baholash usullari aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida o'tkaziladigan maxsus so'rovnomalar, shuningdek, soliq va bojxona organlari tomonidan amalga oshiriladigan tekshiruvlar natijalariga tayanadi. Mazkur yondashuvning muhim afzalligi shundaki, u norasmiy iqtisodiy faoliyatni tarmoqlar, hududlar yoki ijtimoiy guruhlar kesimida batafsil tavsiflash imkonini beradi. Shu bilan birga, bunday usullarning ishonchiligi ko'pincha respondentlarning javob berish xulq-atvoriga bog'liq bo'ladi. Rasmiy qayd etilmagan faoliyat haqida to'liq ma'lumot taqdim etish darajasidagi farqlar natijaviy ko'rsatkichlarning baholanishiga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli ilmiy manbalarda turli metodlar yordamida olingan natijalarni bevosita o'zaro taqqoslash ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi lozimligi alohida ta'kidlangan [9].

Bilvosita baholash usullari esa rasmiy statistik ma'lumotlar asosida yashirin iqtisodiyot hajmini bilvosita aniqlashga xizmat qiladi. Eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri pul talabi yondashuvi hisoblanadi. Unda iqtisodiyotdagi naqd pulga bo'lgan amaldagi talab soliq yuki nisbatan past bo'lgan davrdagi me'yoriy daraja bilan qiyoslanadi. Ushbu me'yordan ortiqcha naqd pul aylanmasi norasmiy iqtisodiy operatsiyalarni moliyalashtirish bilan bog'liq ko'rsatkich sifatida baholanadi.

Yana bir zamonaviy metodlardan biri elektr energiyasi iste'moli usuli hisoblanadi. Ushbu yondashuvda ishlab chiqarish hajmi bilan elektr energiyasi sarfi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik mavjudligi nazarda tutiladi. Agar elektr energiyasi iste'molining o'sishi rasmiy qayd etilgan yalpi ichki mahsulot dinamikasidan yuqori bo'lsa, bu tafovut iqtisodiy faoliyatning rasmiy statistikada aks etmagan qismi mavjudligini bilvosita anglatadi.

Fizik resurslar yoki jismoniy kiritmalar usuli ham yashirin iqtisodiyotni baholashda qo'llaniladigan muhim yondashuvlardan biri hisoblanadi. Mazkur metod ishlab chiqarish jarayonida sarflanadigan xomashyo, yoqilg'i va energiya resurslarining hajmini tahlil qilish orqali iqtisodiyotning haqiqiy ishlab chiqarish salohiyatini aniqlaydi hamda olingan natijalarni rasmiy statistik ma'lumotlar bilan tahlil qiladi.

Iqtisodiy tadqiqotlarda eng ko'p foydalanilayotgan metodlardan biri Multiple Indicators Multiple Causes modeli hisoblanadi. Ushbu ekonometrik yondashuv yashirin iqtisodiyotni bevosita kuzatib bo'lmaydigan latent o'zgaruvchi sifatida talqin qiladi. Unga ta'sir etuvchi sabab omillari hamda uning natijasini ifodalovchi ko'rsatkichlar yagona statistik model doirasida tahlil qilinadi va baholanadi. Ushbu model turli mamlakatlar va vaqt oralig'idagi ko'rsatkichlarni qiyosiy tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, modelning boshlang'ich parametrlarini aniqlashda pul talabi modeli kabi boshqa baholash usullarining natijalaridan foydalanish zarurati uning e'tiborga olinishi lozim bo'lgan metodologik xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot doirasida yuqorida ko'rib chiqilgan barcha metodologik yondashuvlarning nazariy asoslari, afzalliklari va mavjud cheklovlari qiyosiy tahlil qilingan. Bundan tashqari, Fridrix Shnayder va Leandro Medina tomonidan 2018-yilda tayyorlangan hamda 1991–2017-yillar davomida 158 mamlakatni qamrab olgan xalqaro tadqiqot natijalari mintaqalar kesimida umumlashtirilgan [10]. Keltirilgan ma'lumotlardan alohida mamlakatlarning aniq ko'rsatkichlarini ifodalash uchun emas, balki yashirin iqtisodiyotning uzoq muddatli rivojlanish tendensiyalarini tavsiflash maqsadida foydalanilgan bo'lib, ularning baholari taxminiy xususiyatga ega.

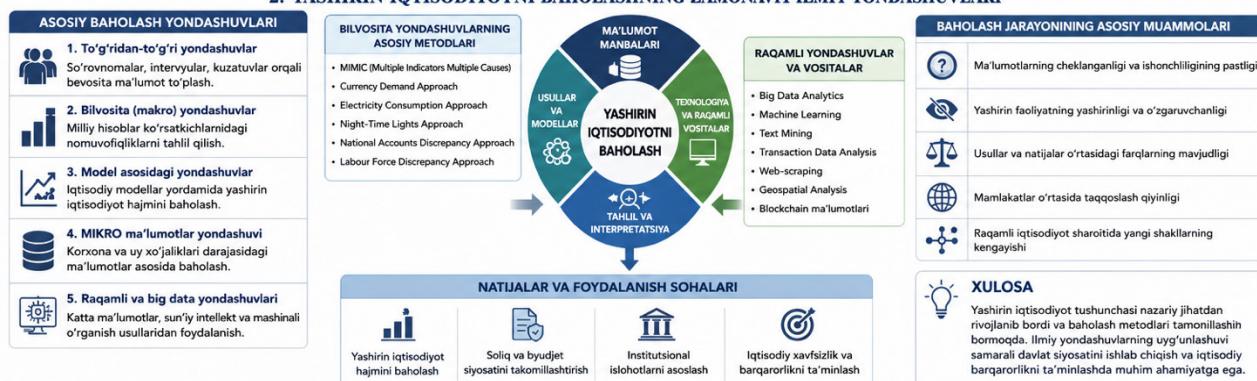
TAHLIL VA NATIJALAR

YASHIRIN IQTISODIYOTNING NAZARIY EVOLYUTSIYASI VA UNI BAHOLASHNING ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUHLARI

1. YASHIRIN IQTISODIYOTNING NAZARIY EVOLYUTSIYASI

2. YASHIRIN IQTISODIYOTNI BAHOLASHNING ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUHLARI

**1-rasm. Yashirin iqtisodiyotning nazariy evolyutsiyasi
va uni baholashning zamonaviy ilmiy yondashuvlari¹**

Mazkur rasmda yashirin iqtisodiyot konsepsiyasining 1960-yillardan hozirgi davrgacha bo'lgan nazariy rivojlanish bosqichlari hamda uni baholashda qo'llaniladigan zamonaviy ilmiy yondashuvlar tizimli ravishda yoritilgan. Unda institutsional, monetar, huquqiy va kompleks ekonometrik yondashuvlarning evolyutsiyasi, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita baholash usullari, MIMIC modeli, raqamli texnologiyalar hamda Big Data asosidagi zamonaviy metodlarning o'zaro bog'liqligi aks ettirilgan. Rasmda yashirin iqtisodiyotni baholashda turli metodologiyalarni uyg'unlashtirish ilmiy asoslangan va ishonchli natijalarga erishish imkonini berishi ko'rsatilgan.

Tadqiqot natijalarini umimlashtirish shuni ko'rsatadiki, so'nggi o'ttiz yil davomida dunyoning barcha mintaqalarida yashirin iqtisodiyotning YAIMga nisbatan ulushi asta-sekin, biroq barqaror pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu holat, birinchi navbatda, raqamli to'lov tizimlarining kengayishi, soliq ma'muriyatchiligidan takomillashuvi hamda institutsional islohotlar bilan bog'liq.

1-jadval
Jahon mintaqalari bo'yicha yashirin iqtisodiyot hajmining so'nggi dinamikasi
(YAIMga nisbatan, foizda), 2023–2025-yillar

Mintaqa	2023-yil (taxminiy)	2024-yil (taxminiy)	2025-yil (taxminiy)
OECD (yuqori daromadli) mamlakatlar	13,6	13,3	13,0
Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo	27,4	26,9	26,3
Lotin Amerikasi va Karib havzasi	28,7	28,2	27,7
Janubiy Osiyo	23,4	22,9	22,4
Sahroi Kabir janubidagi Afrika	32,9	32,4	31,9

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2023–2025-yillar oraliq'ida yuqori daromadli OECD mamlakatlarida yashirin iqtisodiyot ulushi eng past darajada saqlanib qolmoqda. 2025-yilga kelib uning

taxminan 13,0 foizgacha pasayishi kuzatilmoqda. Bu holat samarali soliq ma'muriyati va institutsional barqarorlik bilan izohlanadi. Sahroi Kabir janubidagi Afrika va Lotin Amerikasi mintaqalarida esa yashirin iqtisodiyot ulushi mazkur davrda nisbatan yuqori darajada saqlanib qolishi prognoz qilinmoqda. Bu norasmiy mehnat bozorining kengligi, institutsional rivojlanish xususiyatlari va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi bilan bog'liq. Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasida, jumladan, o'tish davridagi iqtisodiyotlarda 2023-yildagi 27,4 foizdan 2025-yilga kelib taxminan 26,3 foizgacha izchil pasayish kuzatilmoqda, bu esa bozor islohotlarining chuqurlashib borayotganidan dalolat beradi.

Markaziy Osiyo va, xususan, O'zbekiston misolida ham 2023–2025-yillarda shunga o'xshash tendensiya kuzatiladi. Shu davr oralig'ida amalga oshirilgan soliq islohotlari va elektron to'lov tizimlarining kengayishi ushbu jarayonga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, norasmiy savdoni rasmiylashtirish bo'yicha davlat dasturlari yashirin iqtisodiyot ulushining izchil pasayishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, kichik va o'rta tadbirkorlik sohalarida, ayniqsa, qishloq joylarda, norasmiy bandlik darajasi 2025-yilga kelib ham nisbatan yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Bu esa mehnat bozori islohotlari va ijtimoiy sug'urta tizimini yanada takomillashtirish muhimligini ko'rsatadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, yashirin iqtisodiyot hajmini bitta universal ko'rsatkich yoki bitta usul yordamida mutlaq aniqlikda baholash murakkabdir. Turli usullar yordamida olingan natijalar o'rtasida muayyan farqlar mavjud bo'lishi mumkin. Shu sababli zamonaviy tadqiqotlarda bir nechta usulni o'zaro to'ldiruvchi tarzda qo'llash hamda olingan natijalarni mamlakatning institutsional xususiyatlari kontekstida talqin qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari yashirin iqtisodiyotga oid ilmiy qarashlar vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada takomillashganini ko'rsatadi. Dastlab ushbu hodisa asosan soliqlardan qochish va daromadlarni rasmiy hisobdan yashirish bilan bog'liq jarayon sifatida talqin etilgan. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda esa institutsional muhit muhim o'rin egallaydi. Yashirin iqtisodiyot davlat boshqaruvi samaradorligi, tartibga solish darajasi hamda mehnat bozori mexanizmlarining o'zaro ta'siri natijasida shakllanadigan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida baholanadi. Bu esa yashirin iqtisodiyotning mohiyatini anglashda an'anaviy yondashuvlardan kengroq nazariy qarashlarga o'tilganini anglatadi.

Shu bilan birga, ushbu hodisani miqdoriy baholash metodologiyasi ham izchil rivojlanish bosqichlarini bosib o'tmoqda. Ilk tadqiqotlarda qo'llanilgan pul talabi modelidan boshlab, bugungi kunda ko'p omilli ekonometrik modellar, jumladan, MIMIC modeli yashirin iqtisodiyot ko'lamini aniqlashning nisbatan mukammal vositalaridan biri sifatida keng qo'llanilmoqda. Mavjud metodlarning har biri muayyan afzallik va o'ziga xos metodologik xususiyatlarga ega. Yagona usul asosida olingan natijalar hodisaning barcha jihatlarini to'liq aks ettirish imkonini bermasligi mumkin. Shu bois ilmiy va amaliy tadqiqotlarda turli baholash usullarini kompleks tarzda qo'llash hamda ularni mamlakatning institutsional va iqtisodiy xususiyatlarini inobatga olgan holda talqin qilish eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyotini rivojlantirish va institutsional islohotlarni izchil amalga oshirish sharoitida O'zbekistonda yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishda soliq ma'muriyatchiligini yanada raqamlashtirish, tadbirkorlik faoliyatini rasmiy sektorda yuritishni rag'batlantiruvchi institutsional muhitni takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ma'muriy tartib-taomillarni soddalashtirish hamda mehnat munosabatlarini legallashtirishga qaratilgan islohotlarni izchil davom ettirish muhim hisoblanadi. Mazkur chora-tadbirlar nafaqat yashirin iqtisodiyot ko'lamini qisqartirishga, balki iqtisodiy o'sish barqarorligini ta'minlashga, byudjet daromadlarini oshirishga va iqtisodiy boshqaruv samaradorligini yuksaltirishga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. International Monetary Fund, World Bank, International Labour Organization. *Reports on Informality and Labor Market Statistics* [Elektron resurs]. – URL: <https://www.imf.org>
2. Cagan, P. The Demand for Currency Relative to the Total Money Supply / P. Cagan // *Journal of Political Economy*. – 1958. – Vol. 66, No. 4. – P. 303–328.
3. Gutmann, P. M. The Subterranean Economy / P. M. Gutmann // *Financial Analysts Journal*. – 1977. – Vol. 33, No. 6. – P. 26–34.
4. de Soto, H. *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World* / H. de Soto. – New York : Harper & Row, 1989.

5. Feige, E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach / E. L. Feige // *World Development*. – 1990. – Vol. 18, No. 7. – P. 989–1002.
6. Frey, B. S. The Hidden Economy as an “Unobserved” Variable / B. S. Frey, H. Weck-Hannemann // *European Economic Review*. – 1984. – Vol. 26, No. 1–2. – P. 33–53.
7. Schneider, F. Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences / F. Schneider, D. H. Enste // *Journal of Economic Literature*. – 2000. – Vol. 38, No. 1. – P. 77–114.
8. Dell’Anno, R. A Complex Approach to Estimate the Shadow Economy: The Structural Equation Modelling / R. Dell’Anno, F. Schneider // *Underground Economies* / ed. by M. Faggini, T. Looks. – Edward Elgar, 2009.
9. Tanzi, V. Uses and Abuses of Estimating the Underground Economy / V. Tanzi // *The Economic Journal*. – 1999. – Vol. 109, No. 456. – P. F338–F347.
10. Schneider, F. *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* / F. Schneider, L. Medina. – IMF Working Paper. – 2018. – No. 18/17.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz HAKIMOV

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Hasan MAQSUDOV

2026. № 9/2

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>